บทคัดย่อ

สุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำ และท้าวหัว : ความเหมือนที่แตกต่าง

วรรณกรรมเรื่องสุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัว ปรากฏอยู่ในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานตามลำดับ ทั้ง 3 เรื่องมีที่มาจากสุวรรณสิรสาชาดก ในปัญญาสชาดก โครงเรื่องและแก่นเรื่องของวรรณกรรมล้วนตรงกัน แต่มีการปรับเปลี่ยนจากชาดกดังกล่าวในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น ตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์บางอย่างซึ่งน่าจะเป็นไปด้วยเหตุผลในด้านความน่าเชื่อถือ ความสอดคล้องกับคำสอนหรือค่านิยมท้องถิ่น รวมทั้งเพื่อความสนุกสนาน

วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องต่างมีบทบาทต่อสังคมท้องถิ่น ทั้งในแง่ของความบันเทิงและการควบคุมทางสังคมด้วยหลักธรรมคำสอนที่สอดแทรกอยู่ ท้าวหัวเป็นเรื่องที่มีบทบาทมากที่สุดเนื่องจากถูกนำมาใช้ในมหรสพค่อนข้างแพร่หลาย รองลงมาคือ อ้อมล้อมต่อมคำ ซึ่งพระสงฆ์มีการนำมาเทศน์ในโอกาสต่างๆ ส่วนเรื่องสุวรรณเศียรน่าจะถูกใช้ในการอ่านสู่กันฟังในชุมชน สำหรับสภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมมีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นซึ่งมีวัฒนธรรมบางอย่างต่างออกไป นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดซึ่งสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อีกด้วย เช่น การค้าสำเภาทางภาคกลางในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในเรื่องสุวรรณเศียร เป็นต้น

Abstract

Suwannasian, Omlomtomkham, and Thaohua : Similar but not the same

Suwannasian, Omlomtomkham, and Thaohua are found in central region, northern region, and northeastern region, respectively. All of these literatures originate from Suwannasirasa Jataka. Thus, these literatures are similar in term of plot and theme with some variations in smaller details such as characters, settings, and situations. These details were changed in order to make the literatures more suitable for regions.

These 3 literatures play important roles as a form of entertainment and a mean to convey social code of conduct to community members. Thaohua is the most notable case because of it popularity. Omlomtomkham is less popular but it is used frequently in buddhist sermon. Suwannasian is also likely to be recited among people. In case of social aspects which are presented in the literatures, these aspects can be similar or different depend on the characteristics of each communities and historical facts such as the overseas trade in early Rattanakosin era, mentioned in Suwannasian.

สุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำ และท้าวหัว : ความเหมือนที่แตกต่าง*

พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร**

สุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัว เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานตามลำดับ ต้นฉบับเรื่องสุวรรณเศียรพบเป็นสมุดไทยขาว และไทยดำ เท่าที่มีข้อมูลในปัจจุบันพบเพียง 4 ฉบับ ได้รับการเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ ฉบับที่เก่าที่สุดมีอายุสมัยอยู่ในรัชกาลที่ 3 ฉบับที่ใหม่ที่สุดอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งหมดเขียนด้วยอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ในขณะที่ต้นฉบับเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำ ถูกจารลงในหนังสือใบลาน(หนังสือผูก)ด้วยอักษรธรรมล้านนา ปรากฏอยู่ในจังหวัดต่างๆทางภาคเหนือ ส่วนเรื่องท้าวหัวแพร่หลายมากในภาคอีสาน โดยพบเป็นหนังสือผูกจารด้วยอักษรธรรมอีสานในแทบทุกจังหวัด[1]

วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องข้างต้นต่างมีที่มาจากสุวรรณสิรสาชาดก ในปัญญาสชาดก อันเป็นชาดกนอกนิบาตซึ่งแต่งขึ้นโดยภิกษุชาวล้านนาทางภาคเหนือของไทย ทางภาคกลางได้นำมาแต่งเป็นเรื่องสุวรรณเศียรในลักษณะของนิทานโดยใช้คำประพันธ์ที่เรียกว่า

---

* ดัดแปลงจาก วิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่อง สุวรรณเตียร อ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัว" โดยได้รับทุนจาก ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ และขอขอบพระคุณ อ.พรสวรรค์ อัมรานนท์, อ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ และ อ.ดร.บุญเหลือ ใจมโน ที่กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้

** มหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

[1] อายุของต้นฉบับที่นำมาศึกษานั้น ได้ใช้สุวรรณเศียรฉบับสมุดไทยขาวที่มีอายุสมัยอยู่ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นฉบับเดียวที่สมบูรณ์ ส่วนเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำเป็นฉบับถูกจารขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับเรื่องท้าวหัวซึ่งสันนิษฐานจากรูปแบบอักษรและอักขรวิธีว่าไม่น่าจะเก่าไปกว่ารัชกาลดังกล่าว.

กลอนอ่าน[2]ในขณะที่เรื่องอ้อมล้อมต่อมคำในภาคเหนือและท้าวหัวในภาคอีสาน ล้วนแต่งเลียนแบบชาดกในพระไตรปิฎก คือ ประกอบด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมทาน โดยแต่งเป็นร้อยแก้วด้วยภาษาถิ่นสลับกับคาถาภาษาบาลี

โครงเรื่องของวรรณกรรมเรื่องสุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำ และท้าวหัวไม่ได้แตกต่างไปจากชาดกซึ่งเป็นที่มามากนัก กล่าวคือ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่เกิดมามีแต่ศีรษะ ไม่มีร่างกาย แต่ยังคงทำความดี กตัญญูต่อมารดา โดยแอบช่วยทำงานบ้านและเลี้ยงโคต่อมาได้ออกเดินทางไปกับเรือสำเภาและอาศัยอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง เมื่อธิดาพญานาค 2 ตนออกมาเล่นน้ำก็พากันทำลายพืชพันธุ์ที่พระโพธิสัตว์ปลูกไว้จนเสียหายจึงนำทรัพย์สินมาชดใช้ จากนั้นพระโพธิสัตว์ได้เดินทางกลับไปหามารดาและขอให้นางไปสู่ขอพระธิดาองค์สุดท้องของพระยาพรหมทัตแต่พระองค์ไม่ทรงยินยอม โดยกล่าวว่าหากสามารถสร้างสะพานเงินสะพานทองมาถึงพระราชวังได้จึงจะยอมยก พระธิดาให้ พระอินทร์จึงเสด็จมาช่วยเหลือพระโพธิสัตว์จนได้อภิเษกสมรส ต่อมามีผู้ยุยงให้พระยาพรหมทัตฆ่าพระโพธิสัตว์เนื่องจากมีรูปร่างไม่เหมือนมนุษย์ พระอินทร์จึงต้องลงมาช่วยเหลืออีกครั้งโดยการถามคำถามพระยาพรหมทัต 4 ข้อ หากตอบไม่ได้จะฆ่าให้ตาย พระองค์ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ แต่พระโพธิสัตว์ช่วยตอบคำถามได้ทั้งหมดทั้งยังแสดงรูปกายที่แท้จริงซึ่งงดงามอย่างยิ่ง พระยาพรหมทัตจึงยกเมืองให้พระโพธิสัตว์ได้ครองสืบมา ส่วนแก่นเรื่องของวรรณกรรมทั้ง 3 รวมทั้งสุวรรณสิรสาชาดก ก็คือ ความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมารดา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงเรื่องของวรรณกรรมทั้ง 3 จะเหมือนกับสุวรรณสิรสาชาดก แต่วรรณกรรมแต่ละเรื่องในบางฉบับก็ปรากฏอนุภาคบางอย่างที่แตกต่างออกไป เช่น เรื่องสุวรรณเศียรปรากฏความสัมพันธ์ด้านชู้สาวระหว่างพระโพธิสัตว์สุวรรณเศียรกับธิดาพญานาค และเรื่องท้าวหัวบางฉบับไม่ปรากฏการถามปัญหาระหว่างพระอินทร์กับพระยาพรหมทัต แต่ท้าวหัวซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ได้ครองเมืองเมื่อพระยาพรหมทัต

---

[2] กลอนอ่านเป็นคำประพันธ์ที่มีการเรียงคำเช่นเดียวกับกลอน 8 กล่าวคือ มีจำนวนคำบทละ 4 วรรค วรรคละ 8-9 พยางค์ มีสัมผัสภายในวรรคทุกวรรค อย่างน้อยวรรคละ 1 แห่ง ในปัจจุบันยังไม่มีการให้คำจำกัดความที่ชัดเจนว่า กลอนอ่าน หมายถึง ลักษณะคำประพันธ์หรือเป็นรูปแบบหนึ่งของหนังสือ.

ชราลง เป็นต้น

ในด้านตัวละครหากพิจารณาถึงอุปนิสัยและบทบาทของตัวละครของวรรณกรรมเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัวแล้วพบว่ามีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก เว้นแต่ชื่อตัวละครซึ่งแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยโดยเรื่องสุวรรณเตียรมีความแตกต่างไปมากที่สุดทั้งชื่อและจำนวนของตัวละครที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการปรับลักษณะนิสัยของตัวละครบางตัวอีกด้วย ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนจากสุวรรณสิรสาชาดกเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เนื่องจากเป็นการแต่งในลักษณะของนิทาน ตัวละครที่ควรกล่าวถึงมากที่สุดก็คือ ตัวละครเอกซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์อันมีพระนามตรงกันกับชื่อเรื่อง ได้แก่ สุวรรณเตียร อ้อมล้อมต่อมคำ และท้าวหัว จะเห็นได้ว่าความหมายของชื่อเป็นการนำคุณสมบัติเด่นในด้านรูปกายภายนอกคือการที่มีเพียงศีรษะมาใช้

รูปร่างลักษณะของสุวรรณเตียรเมื่อยังไม่ได้แสดงรูปกายที่แท้จริงนั้น ถูกบรรยายไว้ว่าเป็นมนุษย์ที่มีเพียงศีรษะแต่มีความงดงาม เปล่งปลั่งดังทองทา ความว่า

...นางทรามวัยก็ประสูติกุมารา มีแต่เตียรเกล้าอยู่เปล่าตาย ประพราว พรายแลเลื่อมดังเลขา เอี่ยมลออดังทองทา พักตร์โสภาผิวเนื้อเป็นน้ำนวล...

ส่วนในเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำ ไม่ได้มีการบรรยายรูปลักษณ์ของพระโพธิสัตว์อย่างละเอียดเหมือนเรื่องสุวรรณเตียร กล่าวแต่เพียงว่าเป็นชายที่มีแต่หัว ดังความว่า

...อันว่าผู้ชายผู้นั้นครั้นว่าออกมาแล้วก็เท่ามีแต่หัว หาตัวบ่ได้...

เช่นเดียวกับเรื่องท้าวหัว ความว่า

...เจ้ากูเกิดมาในท่ามกลางอกกูแม่สันนี้ แลเท่ามีแต่หัวหาตัวบ่ได้..

แม้ว่าในวรรณกรรม 2 เรื่องหลัง ไม่ได้บรรยายถึงรายละเอียดมากนัก แต่เมื่อพิจารณาถึงชื่อของพระโพธิสัตว์ในเรื่องทั้ง 2 แล้ว สามารถบอกได้ถึงรูปร่างและลักษณะได้ว่าเป็นศีรษะที่มีรูปร่างกลมป้อม และมีสีทอง ดังชื่อ อ้อมล้อมต่อมคำ ซึ่งในภาษาถิ่นเหนือ “อ้อมล้อม” เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง ลักษณะกลมป้อม ใช้กับของสิ่ง

เล็ก[3] ส่วน "คำ" หมายถึง ทองคำ[4] สำหรับเรื่องท้าวหัวซึ่งในเรื่องมักเรียกชื่อพระโพธิสัตว์ว่า "เจ้าสุวรรณต่อมคำ" ซึ่งทั้งคำว่า "สุวรรณ" และ "คำ" ล้วนหมายถึงทองคำ

อุปนิสัยและคุณสมบัติของตัวเอกในวรรณกรรมทั้ง 3 เรื่อง มีความคล้ายคลึงกันเนื่องจากเป็นพระโพธิสัตว์ อย่างไรก็ตาม สุวรรณเศียรถูกแต่งให้มีนิสัยบางอย่างนอกเหนือไปจากตัวเอกในอีก 2 เรื่อง เช่น มีความสามารถในด้านการค้าและเจ้าชู้ กล่าวคือมีความเป็นมนุษย์มากกว่าอ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัวซึ่งเน้นความเป็นพระโพธิสัตว์

ภาพสะท้อนสังคมท้องถิ่น

วรรณกรรมเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะเกิดจากประสบการณ์ของผู้แต่ง ซึ่งย่อมได้รับอิทธิพลจากการดำเนินชีวิตและกรอบความคิดของสังคมในช่วงเวลานั้นๆ[5] สภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุวรรณเศียร อ้อมล้อมต่อมคำ และท้าวหัว ซึ่งถูกแต่งขึ้นในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ย่อมมีรายละเอียดบางอย่างที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ประเพณีและพิธีกรรม ที่เห็นได้ชัด คือ พิธีราชาภิเษก ของทางภาคกลาง และภาคเหนือซึ่งแตกต่างกัน

ในวรรณกรรมเรื่องสุวรรณเศียรมีการบรรยายอย่างละเอียดตั้งแต่การเตรียมงาน การหาฤกษ์โดยโหร การเตรียมโรงพิธี ไปจนถึงการประกอบพิธีซึ่งมีการประโคมมโหรีและเฉลิมฉลอง ความว่า

...พระตรัสพลางทางสั่งขุนเสนี ให้แต่งโรงพิธีสถาผล จะสมโภชลูกรักร่วมกมล จงรีบรนจัดสรรให้ทันการ แล้วตรัสสั่งโหราให้หาฤกษ์ให้ลบฤกษ์เสียศูนย์แล้วคูณหาร ณ วันภูมิโมอันโอพาร เชื่องช้านานรู้เที่ยงแล้วทูลพลัน ขอพระองค์ผู้เป็นใหญ่ในไตรจักรดังองค์หริลักษณ์รังสรรค์อังคารขึ้นเก้าค่ำเป็นสำคัญประเสริฐวันสิทธิโชคโฉลกดี ประกอบการสิ่งใดในไตรภพ เลิศลอยโลกาทุกราศีอุดมเดชเดชาไม่ราคี โดยคัมภีร์ไสยศาสตร์สืบๆ มา ◉

---

[3] อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้รวบรวม, **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง** (ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534), 877.

[4] เรื่องเดียวกัน, 159.

[5] สุจิตรา จรจิตร, **มนุษย์กับวรรณกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547), 127.

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงพิธีราชาภิเษกทางภาคกลางของไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูดังที่ระบุถึงการใช้คัมภีร์ไสยศาสตร์อันเป็นคัมภีร์ด้านอาถรรพเวทของศาสนาดังกล่าว[6] อย่างไรก็ตาม พิธีราชาภิเษกในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งสืบทอดมาจากสมัยอยุธยานั้น เป็นพิธีพราหมณ์ซึ่งมีการผสมผสานกับความเชื่อและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การสวดเจริญพระพุทธมนต์โดยพระสงฆ์ระหว่างการประกอบพิธีกรรมต่างๆ โดยพราหมณ์ เป็นต้น[7] ส่วนพิธีราชาภิเษกในวรรณกรรมเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำมีความแตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากพิธีของล้านนานั้น ผู้ที่จะเข้าพิธีเป็นกษัตริย์จะเดินรอบเมืองแล้วเข้าทางประตูช้างเผือกโดยมีลัวะจูงสุนัขเดินนำหน้าเมื่อผ่านเข้าสู่เมืองจึงจะถึงขั้นตอนการทำพิธีรดน้ำซึ่งเรียกว่า"อาบองค์สรงเกศ"[8] ดังปรากฏในวรรณกรรม ความว่า

> *...อันว่า พระองค์เราก็จักสละข้าวของบ้านเมืองทั้งมวลฝูงนี้หื้อแก่เจ้าชู่ประการชะแล จ ปนฺน วตฺวา ครั้นว่าพระยากล่าวแล้วดังอั้นพระยาก็นำเอาน้ำต้นคนทีอันบวรพ่ำเพ็ง เต็มไปด้วยคันโธทกแล้วก็อุสสาภิเษกอาบองค์สรงเกศยังมหาสัตว์เจ้าแล้วก็หื้อเสวยยังราชสมบัติเป็นท้าวพระยาก็มีวันนั้นแล...*

ข้อความข้างต้น มีการกล่าวถึงการใช้ "น้ำต้น" หรือ คนโท ในการรดน้ำ ซึ่งแสดงถึงความสำคัญของงานพิธี เนื่องจากท้องถิ่นภาคเหนือในอดีต ภาชนะดังกล่าวไม่ได้มีไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่มีไว้ใช้ในโอกาสหรือพิธีการพิเศษที่มีเกียรติ เช่น ตั้งไว้บนหอผี หอเจ้าทรงและใส่น้ำเพื่อบวงสรวงเซ่นไหว้ผี เป็นต้น[9] กษัตริย์ของอาณา

---

[6] องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, **ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู** (กรุงเทพฯ : สมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมพราหมณ์ ฮินดู, 2525), 20.

[7] ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์, **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2527), 6.

[8] พัชรี โชติถาวรรัตน์, "แนวความคิดทางการเมืองของลานนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2101) วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528) อ้างถึงใน ประทีป ชุมพล, **ตำราการศึกษายวนพ่ายโคลงดั้น** (กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 196.

[9] อ้อมจิต กันทาใจ, "น้ำต้น," ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 2** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 3231.

จักรล้านนาในอดีตให้ความสำคัญกับพิธีราชาภิเษกในลักษณะดังกล่าวมาก เพราะผู้ที่จะเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์จะต้องผ่านพิธีนี้ทุกพระองค์จึงจะได้รับการยอมรับจากขุนนางและประชาชน[10]

นอกจากการสะท้อนถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแล้ว ในวรรณกรรมยังปรากฏสิ่งที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงบางประการในประวัติศาสตร์ เช่น การค้าสำเภาในภาคกลางซึ่งรุ่งเรืองมากในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3)[11] ดังจะเห็นได้ว่า ในเรื่องสุวรรณเตียรมีการกล่าวถึงรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับการค้าได้อย่างถูกต้อง เช่น ตำแหน่งลูกเรือสำเภาทั้งที่เป็นภาษาไทย คือ ต้นหน และภาษาจีน ได้แก่ หล่าต่า และอาปั่น ความว่า

*...เหล่า**หล่าต่าต้นหน**ล้วนคนการ เข้าจับงานพร้อมพรั่งนั่งสลอน พระพายพัดเภตราไคลคลาจร ไม่หยุดหย่อนแล่นไปในคงคา...*

*...ต่างตะลึงแลดูเป็นครู่หนัก ไม่รู้จักคิดสำคัญว่าใหลหลง นายนาวาออกมาดูรู้มั่นคง สั่ง**อาปั่น**ให้ปลงลงใบชา...*

"ต้นหน" มีหน้าที่ดูทาง "อาปั่น" มีหน้าที่ดูแลในส่วนกระโดงกลางของเรือ ส่วน "หล่าต่า" หรือ "ล้าต้า" เป็นผู้ดูแลบัญชี[12]

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงระบบการค้าสำเภาว่า มีการแวะขายสินค้าในเมืองต่างๆ ที่ผ่านไป โดยขากลับจะทำการซื้อสินค้าจากที่อื่นกลับมาขายอีกด้วย ดังความว่า

...จะกล่าวลำสำเภาพวกพาณิช ตั้งแต่จากทรงฤทธิ์จำเริญศรี เที่ยวแล่นไปขายสินค้าทุกธานี ตั้งทวีถวิลถึงคะนึงใน ครั้นเสร็จขายสินค้าแล้วซื้อของบรรทุกท้องเภตราอัชฌาสัย แล้วชวนกันเคลื่อนนาวาออกคลาไคล พายุใหญ่พัดพาสำเภาจร...

---

[10] สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพ ฯ : อมรินทร์, 2544), 152.

[11] เรื่องเดียวกัน, 80-81.

[12] กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง** (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521), 117-118.

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงระบบการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เรียกว่า "การค้าแบบส่งผ่าน" สอดคล้องกับความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ ดังเช่นที่มีการนำสินค้าจากประเทศจีนไปขายในประเทศหนึ่งจากนั้นก็ซื้อสินค้าพื้นเมืองอันเป็นที่ต้องการของตลาดในเมืองจีน เช่น หนังสัตว์ งาช้าง กฤษณา ฯลฯ[13] แล้วจึงนำกลับไปขาย เป็นต้น

รัชกาลที่ 3 ทรงสนับสนุนการค้าทั้งของรัฐบาลและเอกชนอย่างเต็มที่ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นพ่อค้าเองอีกด้วยจึงสามารถขยายการค้าไปได้ไกลกว่าที่เคยเป็นมา เจ้านายและข้าราชการในสมัยนั้นมีความนิยมในการแต่งสำเภาไปค้าขายกับต่างชาติจนร่ำรวย[14] โดยมีประเทศคู่ค้าที่สำคัญที่สุดคือ จีน อย่างไรก็ตาม พ่อค้าส่วนใหญ่ในเรือมักเป็นลูกเรือในตำแหน่งต่างๆ ซึ่งได้รับเพียงค่าจ้างและระวาง ไม่ได้มีส่วนแบ่งในกำไรของสินค้า ผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งจากผลกำไรมีเพียงนายเรือสำเภาที่เรียกว่าจุ้นจู้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน[15] คนที่ร่ำรวยจึงมักเป็นเจ้าของเรือสำเภาผู้ว่าจ้างเท่านั้น ข้อเท็จจริงนี้สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมในตอนที่มารดาของพระโพธิสัตว์กล่าวกับสุวรรณเตียรว่า อาชีพการค้าสำเภานั้น ค่อนข้างลำบากและอันตราย ต้องตากแดดตากลม และเดินทางไปในทะเล แต่รายได้ของพ่อค้าก็ไม่ได้ทำให้ร่ำรวยขึ้นมามากนัก ความว่า

...พวกพ่อค้าพาณิชในบ้านนี้ ครั้นถึงปีเขาก็ไปทุกแห่งหน ก็ไม่เห็นใครมั่งมีสักกี่คน ต้องสู้ทนแดดลมระบมกาย บุราณว่าคืบศอกก็ทะเล ดูว้าเหว่เปลี่ยวใจฤทัยหาย เห็นแต่น้ำกับฟ้าน่ากลัวตาย พ่อสายใจเจ้าอย่าคิดให้เกินการ...

---

[13] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาเรื่องสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 3-5 กุมภาพันธ์ 2525. (อัดสำเนา).

[14] กระทรวงพาณิชย์, **เส้นทางการค้าไทย** (กรุงเทพฯ : หจก. อุดมศึกษา, 2543. พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวันสถาปนากระทรวงพาณิชย์ครบรอบ 80 ปี 20 สิงหาคม 2543), 39.

[15] วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 64-65.

ภาพที่ 1 เรือสำเภาจีนในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 3
*ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537), 95.*

สำหรับดินแดนทางภาคเหนือ และภาคอีสานนั้น ไม่ได้มีการค้าทางเรือสำเภาแต่อย่างใด เนื่องจากสภาพภูมิประเทศซึ่งไม่ติดต่อกับทะเล จึงมีเพียงการค้าทางเรือโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางการค้า เช่น การค้าระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาก่อนที่จะมีรถไฟไปถึงลำปางและเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2459 และ 2464 ตามลำดับ[16] การกล่าวถึงอาชีพนี้เป็นเพียงการรับอิทธิพลมาจากชาดกนั่นเอง ดังนั้น ในวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่อง จึงไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ มากนัก

บทบาทที่มีต่อสังคม

ในอดีต วรรณกรรมเรื่องสุวรรณเตียร อ้อมล้อมต่อมคำและท้าวหัวต่างมีบทบาทต่อสังคมท้องถิ่น ทั้งในแง่ของการให้ความบันเทิงและการควบคุมสังคมโดยหลักธรรม

[16]สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา,** 466.

คำสอนที่สอดแทรกในวรรณกรรม กล่าวคือ สุวรรณเตียรน่าจะถูกใช้อ่านสู่กันฟังในชุมชนภาคกลางในโอกาสต่างๆ เนื่องจากการที่ถูกแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภท "กลอนอ่าน" ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ในการอ่านสู่กันฟัง[17] จึงมีความเป็นไปได้ว่าในอดีต วรรณกรรมเรื่องนี้น่าจะมีบทบาทต่อสังคมภาคกลางในลักษณะดังกล่าว อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมเรื่องนี้อาจไม่ใช่เรื่องที่แพร่หลายนักเนื่องจากต้นฉบับที่พบมีจำนวนน้อยมาก อีกทั้งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านภาคกลางในปัจจุบันก็ยังไม่พบว่า มีผู้ใดรู้จักวรรณกรรมเรื่องนี้เลย บทบาทของวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวในท้องถิ่นภาคกลางเท่าที่มีข้อมูลอยู่ในขณะนี้จึงยังไม่ชัดเจนนัก แตกต่างจากวรรณกรรมเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า วรรณกรรมเรื่องนี้ถูกเล่าสู่กันฟังในชุมชน โดยผู้ใหญ่เป็นผู้เล่าให้เด็กๆ ฟังในลักษณะของนิทานมุขปาฐะ นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังเคยใช้เทศน์ในโอกาสต่างๆ เช่นระหว่างการเข้าพรรษาและในวันออกพรรษา[18] เพื่อเป็นการสั่งสอนชาวบ้านอีกทางหนึ่ง การนำชาดกนอกนิบาตมาเทศน์นี้เป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กิจกรรมในลักษณะเช่นนี้เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้คนได้รับรู้วรรณกรรมเรื่องนี้สืบต่อกันมา

บทบาทของวรรณกรรมเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าทอในพื้นที่อำเภอแม่แจ่มจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีการนำ "สำเภา" ซึ่งเป็นพาหนะที่ตัวเอกในเรื่องคือพระโพธิสัตว์ใช้ในการเดินทางไปเพื่อค้าขาย มาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ลวดลายของผ้าทอในท้องถิ่น เนื่องจากบทบาทของสำเภาปรากฏในชาดกหลายเรื่อง สำเภาทองปรากฏเด่นชัดในพิธีกรรมต่างๆ ทางภาคเหนือโดยมีการจำลองสำเภาเป็นส่วนประกอบของพิธี จึงมีการทอผ้าในส่วนของ "ตีนซิ่น" เป็นลวดลายที่มีชื่อว่า "หางสะเปา (สำเภา)" ซึ่งถือเป็น

---

[17] ทิพวัน บุญวีระ, **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง อิทธิพลกลอนอ่านในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่** (กรุงเทพ ฯ : กรมศิลปากร, 2541), 2.

[18] ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 15-17 มกราคม 2549

พาหนะนำไปสู่โพธิญาณของพระโพธิสัตว์ นับเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง[19] ในอดีตผู้หญิงที่อำเภอแม่แจ่มเกือบทุกคน มีทักษะในการทอผ้าเป็นอย่างดี การทอผ้าและ "ทานผ้า" (การทำบุญด้วยผ้าที่ตนทอขึ้น) เป็นประเพณีการทำบุญอย่างหนึ่ง การอยู่บ้านทอผ้าวันละเล็กละน้อยถือเป็นการสั่งสมบุญ[20]

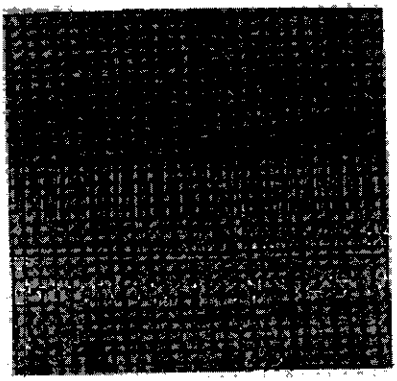

] หางสะเปา

***ภาพที่ 2** ผ้าทอจากอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่*
(ภาพถ่ายโดย อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ)

สำหรับวรรณกรรมเรื่องท้าวหัวนั้นนับว่าเป็นเรื่องที่แพร่หลายและมีบทบาทต่อสังคมภาคอีสานมาก ดังจะเห็นได้จากการพบต้นฉบับวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีชื่อเรื่องที่หลากหลาย ดังแผนภูมิ

---

[19] เครือมาศ วุฒิการณ์, **ชีวิต ศรัทธา และฝีนผ้า : การสืบทอดความรู้เรื่องผ้าทอ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่** [Online], accessed 15 November 2005. Available from www.khonnaruk.com/html/verandah/woman/maecham.html เครือมาศ วุฒิการณ์ ใช้ชื่อเรื่องว่า "สุวรรณสิรสา (หัวทอง)" ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องแล้วพบว่า เป็นเรื่องเดียวกับอ้อมล้อมต่อมคำ.

[20] เรื่องเดียวกัน.

แผนภูมิที่ 1 *แสดงชื่อวรรณกรรมเรื่องท้าวหัวที่ปรากฏในต้นฉบับต่างๆ*

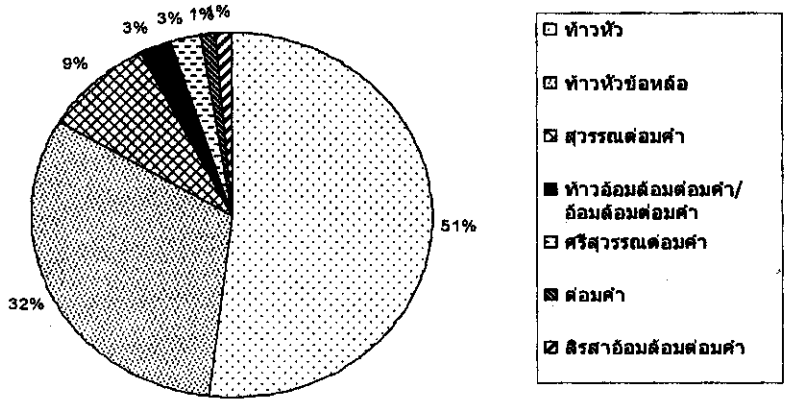

จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ พบว่าชาวบ้านที่อายุราว 40 ปีขึ้นไปเกือบทุกคนรู้จักและจดจำวรรณกรรมเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดีเนื่องจากเป็นเรื่องที่พระสงฆ์ทางภาคอีสานนำมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟังในโอกาสต่างๆเช่นเดียวกับเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำทางภาคเหนือ โดยใช้ฉบับร้อยแก้ว[21] โดยเฉพาะในงานบุญตามฮีต 12 ซึ่งก็คือประเพณีสิบสองเดือนที่ชาวอีสานยึดถือประพฤติปฏิบัติ ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน[22] ในงานบุญเหล่านี้เมื่อได้ปฏิบัติตามพิธีกรรมต่างๆเสร็จเรียบร้อยจะมีการจำศีลภาวนาที่วัด โดยมีการฟังเทศน์หลังการฉันจังหันของพระสงฆ์ ซึ่งบางวัดจะเทศน์ตั้งแต่เวลา 09.00 น. ไปจนถึงช่วงบ่าย ส่วนบางวัดจะเทศน์เวลาบ่ายจนถึงเย็นหรือตลอดคืน[23] นอกจากนี้ ชาวบ้านในภาคอีสานยังมีการอ่านวรรณกรรมสู่กันฟังในเวลาที่ว่างจากการทำงานและเมื่อไปจำศีลที่วัด

---

[21] สิริวัฒน์ คำวันสา, "ท้าวหัวข้อหล้อ : วรรณกรรมนิทาน," ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 5** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมธนาคารไทยพาณิชย์, 2542),1707.

[22] วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย, **ฮีตสิบสอง** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาชน, 2516), 31.

[23] เรื่องเดียวกัน, 95.

การอ่านวรรณกรรมเรื่องท้าวหัวเมื่อจำศีลจะใช้ฉบับร้อยกรองเพราะมีความไพเราะและเข้าใจง่ายเนื่องจากไม่มีภาษาบาลีแทรก[24]

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการถูกใช้ในการอ่านหรือลำในงานต่างๆ เช่น งานศพ หรืองันเฮือนดี ในอดีต สังคมภาคอีสานมีความนิยมในการฟังการอ่านหนังสือในงานศพเพื่อคลายความเหงาในการอยู่เป็นเพื่อนศพและให้เจ้าภาพคลายจากความเศร้าโศก[25] ผู้อ่านจะใช้ร้อยแก้วโดยอ่านเป็นทำนองเสนาะแบบ "ลำ" ของอีสานที่เรียกว่า "ลำพื้น" หรือ "ลำเรื่อง" เป็นส่วนใหญ่ แต่สำหรับวรรณกรรมเรื่องนี้หากเป็นการอ่านในงานศพจะนิยมอ่านฉบับที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองซึ่งแต่งเป็นโคลงสาร ไม่มีภาษาบาลีแทรก[26] การอ่านหนังสือในงานศพจะมีขึ้นตั้งแต่วันที่ตั้งศพ จนเผาศพเสร็จ โดยนิยมอ่านเฉพาะเวลากลางคืน การอ่านหนังสือในงานงันเฮือนดีมีความหมายมากสำหรับชาวอีสานในอดีตซึ่งยังไม่มีมหรสพ เช่น ภาพยนตร์ เข้าถึงสังคมชนบท เป็นสิ่งที่ให้ความเพลิดเพลินและสั่งสอนชาวบ้านในทางอ้อม[27]

นอกจากนี้ยังมีมหรสพอีกประเภทหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านในภาคอีสานรับรู้และจดจำเรื่องท้าวหัวได้เป็นอย่างดีซึ่งก็คือการแสดงลำเรื่องต่อกลอน (ลิเกลาวหรือหมอลำหมู่) ซึ่งวิวัฒนาการมาจากลำพื้น ซึ่งมาจากการอ่านหนังสือใบลานโดยเพิ่มจำนวนหมอลำให้สวมบทบาทตัวละครในวรรณกรรมให้ครบทุกตัวโดยแสดงบนเวทีที่มีฉากหลังเหมือนลิเกและแต่งตัวคล้ายลิเก[28]

วรรณกรรมเรื่องท้าวหัวถูกนำมาใช้ในการแสดงดังกล่าวอยู่บ่อยครั้ง ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์

---

[24] สิริวัฒน์ คำวันสา, "ท้าวหัวข้อหล้อ : วรรณกรรมนิทาน," 1707.

[25] จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน** (กาฬสินธุ์ : จินดาภัณฑ์การพิมพ์, 2522), 9-10.

[26] สิริวัฒน์ คำวันสา, "ท้าวหัวข้อหล้อ : วรรณกรรมนิทาน," 1707.

[27] ธวัช ปุณโณทก, "ลักษณะของวรรณกรรมภาคเหนือและวรรณกรรมอีสานเชิงเปรียบเทียบ," **ในรายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องวรรณกรรมลานนา เล่ม 1** (เชียงใหม่ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527), 248-286.

[28] สำเร็จ คำโมง, "ลำกลอน : เพลง," **ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 11**, 3938-3941.

"เรื่องท้าวหัวข่อหล่อก็ที่ว่ามีแต่หัวไม่มีตัว เรื่องนี้มีลิเกลาวเอาไปเล่น พวกหมอลำหมู่น่ะ เล่นกันในงานบวชนาค งานกฐิน เขาจะจ้างลิเกพวกนี้ไปเล่น เล่นกันหลายเรื่อง ก็มีเรื่องท้าวหัวข่อหล่อนี่ด้วย"[29]

ในงานมงคลต่างๆ เช่น งานบวชนาคและงานกฐิน จะมีการว่าจ้างคณะหมอลำเพื่อมาแสดง ซึ่งหลายครั้งมีการนำวรรณกรรมเรื่องท้าวหัวมาแสดงด้วย นอกจากนี้ ยังมีการผลิตแถบบันทึกเสียงหมอลำเรื่องดังกล่าวเพื่อการจัดจำหน่าย รวมทั้งเปิดในสถานีวิทยุอีกด้วยชาวบ้านหลายคนจึงสามารถจดจำลักษณะเด่นของตัวละครเอกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากคณะหมอลำมีการใช้ประโยคที่กล่าวถึงลักษณะเด่นที่จดจำได้ง่ายว่า

"ท้าวหัว มีแต่หัวไม่มีตัวมีตน เป็นคนกาลีบ้าน กาลีเมือง"[30]

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่องท้าวหัวยังคงเป็นที่รู้จักและจดจำมากกว่าเรื่องอ้อมล้อมต่อมคำของภาคเหนือ อาจเนื่องมาจากมีการนำมาแสดงลำเรื่องต่อกลอนอย่างแพร่หลาย จึงอาจกล่าวได้ว่าเรื่องท้าวหัวมีบทบาทต่อสังคมภาคอีสานมากกว่าอ้อมล้อมต่อมคำในภาคเหนือ และสุวรรณเศียรในภาคกลาง

วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่อง แม้ว่าจะมีโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละครและฉากที่คล้ายคลึงกัน แต่ในรายละเอียดปลีกย่อยมีความแตกต่างกัน ซึ่งน่าจะเป็นไปด้วยเหตุผลในด้านความน่าเชื่อถือ, ความสอดคล้องกับคำสอนหรือค่านิยมท้องถิ่น รวมทั้งเพื่อความสนุกสนาน เช่นเดียวกับความต่างที่ปรากฏในแง่ของการสะท้อนภาพสังคม และบทบาทของวรรณกรรมแต่ละเรื่องที่มีต่อท้องถิ่นภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน

---

[29] สัมภาษณ์ พระมหาบุญเรือง ปุ้ยแสงฉาย วัดจงกอ (ป่าว่าน) บ้านน้อย หมู่ 7 ตำบลบ้านเก่า อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา, 15 พฤศจิกายน 2548.

[30] สัมภาษณ์ นายทองคำ สองสี, 27 หมู่ 7 ตำบลบ้านเล่า อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ, 15 พฤศจิกายน 2548.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **เรื่องกฎหมายตราสามดวง.** กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521.

กระทรวงพาณิชย์. **เส้นทางการค้าไทย.** กรุงเทพมหานคร : อุดมศึกษา, 2543. (พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวันสถาปนากระทรวงพาณิชย์ครบรอบ 80 ปี 20 สิงหาคม 2543).

เครือมาศ วุฒิการณ์. **ชีวิต ศรัทธา และผืนผ้า : การสืบทอดความรู้เรื่องผ้าทอ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่** [Online]. Accessed 15 November 2005. Avai lable from www.khonnaruk.com/html/verandah/woman/maecham.html

ทิพวัน บุญวีระ. **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องอิทธิพลกลอนอ่านในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่.** กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2541.

ธวัช ปุณโณทก. "ลักษณะของวรรณกรรมภาคเหนือ และวรรณกรรมอีสานเชิงเปรียบเทียบ." ใน **รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องวรรณกรรมลานนา เล่ม 1**, 248-286. เชียงใหม่ : โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์." เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาเรื่องสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 3-5 กุมภาพันธ์ 2525. (อัดสำเนา).

ประทีป ชุมพล. **ตำราการศึกษายวนพ่ายโคลงต้น.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2527.

วราภรณ์ ทินานนท์. "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544.

สุจิตรา จรจิตร. **มนุษย์กับวรรณกรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2547.

องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. **ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู** กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมพราหมณ์ ฮินดู, 2525.

อ้อมจิต กันทาใจ. "น้ำต้น." ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 2,** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542, 3231.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง.** ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.